

דף הרחבות לנושא –

דיני מוקצה (שיעור 5)

מוקצה מחמת גופו – אוכל

שיעור מספר 41

❖ ביאור ההשוואה שמשווה רבי יוחנן בין חיטים שזרען לבין שמן שבנר

בשיעור אנו למדים את הסוגיה במסכת שבת (דף מ"ה ע"א), בה ריש לקיש שואל אם דבר שהיה ראוי ודחאו בידיים הוא מוקצה לפי רבי שמעון. רבי יוחנן עונה שרק שמן שבנר הוא מוקצה. בהמשך נאמר שלפי רבי שמעון גם גרוגרות וצימוקים אסורים.

מדוע רבי יוחנן מעדיף להשוות את החיטים שזרען לשמן שבנר? יתכן ובדברי רש"י בשיעור יש רמז לכך. ברש"י נאמר שהדיון של רבי יוחנן וריש לקיש הוא "בדברים ראויים". כפי שאנו למדים בשיעור, גרוגרות וצימוקים יוצאים מכלל אפשרות השימוש, הם אינם ראויים לאכילה במצבם הנוכחי. החיטים והשמן, לעומתם, ראויים לאכילה, אלא שהוקצו לשימוש אחר. לכן השוואה זו יותר קרובה. הרמב"ן מברר מעין זאת –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף מה עמוד א

וא"ת והא אית ליה נמי גרוגרות וצימוקים, לא דמו לחטים שזרען דהתם אינן ראויין כלל

ברם הרא"ש הסביר את בסיס ההשוואה באופן שונה –

תוספות הרא"ש מסכת שבת דף מה עמוד א

תימה דהוה ליה למימר אין מוקצה לר' שמעון אלא גרוגרת וצימוקים דדמו טפי לחטין שזרעם דלא אתקצאי לא מחמת מצוה ולא מחמת איסור, י"ל דשמן שבנר דמי להו טפי דהוקצה לידלק בשבת ולא יהנה ממנו עוד וכן חטים שזרען סופן להיות נשרשין וביצה שתחת התרנגולת סופה להסריח אבל גרוגרות וצימוקים סופן להיות ראויין לאכילה

השמן שבנר והחיטים בקרקע לא רק הוקצו. אם האדם יאפשר לתהליך הטבעי לקרות, לא תהיה לו יכולת להשתמש בהם בעתיד. הזרע יירקב (וממנו תצמח תבואה חדשה, אך הוא עצמו לא יוכל לחזור לשימוש), והשמן יישרף. הגרוגרות והצימוקים, לעומת זאת, צפויים לשוב להיות ראויים לשימוש בעתיד.

❖ שיטת הר"ן והרמ"א – הבחנה בין עצמות שהתפרקו לפני שבת ובשבת עצמה

למדנו לעיל שמותר לטלטל מאכלים הראויים לאכילת חיות ובהמות מצויות, גם אם אינן ברשותו ובעלותו. אך נראה שהתמונה מורכבת יותר.

משנה מסכת שבת פרק כא משנה ג

בית שמאי אומרים מגביהין מן השלחן עצמות וקליפין ובית הלל אומרים נוטל את הטבלה כולה ומנערה מעבירין מלפני השלחן פירורין פחות מכזית ושער של אפונין ושער של עדשים מפני שהוא מאכל בהמה

רב נחמן מעיר שיש לגרוס להיפך -

גמרא. אמר רב נחמן: אנו אין לנו אלא בית שמאי כרבי יהודה, ובית הלל כרבי שמעון.

המשנה עוסקת בהסרת שאריות האוכל, ולכאורה חזרת על הגדרים שכבר למדנו. אך הר"ן מוסיף הערה מפתיעה –

הר"ן על הר"ף מסכת שבת דף נט עמוד ב

וכי קא שרי ר' שמעון לטלטולי כגון עצמות דחזיאן לכלבים וקליפים דחזיאן למאכל בהמה, ואף על פי שנתפרקו בשבת העצמות מן הבשר והקליפין מן הפירות אבל אם נתפרקו מע"ש אפילו רבי שמעון מודה

כלומר, אם העצמות פורקו לפני השבת, רבי שמעון מודה שהן מוקצה, למרות שהם ראויות למאכל כלב! דבר זה נראה הפוך ממה שלמדנו בשיעור הקודם, שמה שהתפרק לפני שבת לכו"ע אינו מוקצה (מכיוון שלא נולד לו שימוש חדש בשבת)! הבית יוסף מעיר על כך –

בית יוסף אורח חיים סימן שח

ואיני יודע מה בין זה לנבלה שנתנבלה מערב שבת דאפילו רבי יהודה שרי בפרק מי שהחשיך (קנו): ועוד דמדכתב אף על פי שנתפרקו העצמות וכו' בשבת משמע דכל שכן אם נתפרקו מערב שבת דשרי וכלפי לייא הוא! ואפשר דיש להגיה "רבי יהודה" במקום "רבי שמעון", כלומר, דאפילו רבי יהודה שרי בנבלה שנתנבלה מערב שבת והוא הדין לעצמות שנתפרקו מערב שבת כיון שהיו מוכנים לבהמה מערב שבת, וצ"ע

הרמ"א תירץ את דברי הר"ן –

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן שח אות י

ואיני יודע מה קשה לו, דודאי אין מטלטלין עצמות שנתפרקו מן הבשר מערב שבת אם לא שיש לו כלבים, כמו שאין מטלטלין הלוף אלא אם כן יש לו עורבים ... ולכן דברי הר"ן נכונים, דדוקא עצמות שנתפרקו מן הבשר בשבת מותר להעבירן מן השולחן הואיל ועדיין ראויים לכלבים אף על פי שאין לו כלבים. אבל שאר עצמות אסור לטלטלן ופשוט הוא בעיני

ונראה לי דדעת בית יוסף לטעמיה דכתב למטה בשם הר"ן גבי הלוף דהרי"ף והרמב"ם סבירא להו דאם עורבים מצויין אף על פי שאין לו שרי לטלטולי, ואם כן עצמות הראויין לכלבים נמי. אבל רבים חולקים בזה

כלומר, אמנם נפסק שמותר לטלטל את מה שראוי למאכל חיות גם אם החיות הללו אינן ברשותו. אך הרמ"א מבאר שלפי הר"ן היתר זה חל רק על עצמות שהסיר מהם את הבשר בשבת, במקרה זה מותר לטלטל את העצמות מחמת שראויות לאכילה של חיה, למרות שאיננה ברשותו. אך אם מדובר על עצמות וקליפות שהתפרקו לפני שבת, אם אין לאדם את החיה הזו בבעלותו, אדם מקצה דעתו מהם.

חילוק זה דומה לחילוק בשברי כלים הראויים לאשפה שלמדנו בשיעור הקודם. אם כלי נשבר בשבת ועדיין ראוי למלאכה, חרקו לאשפה – זריקה זו לא תהפוך אותו למוקצה כעת. אך אם הוא נשבר לפני שבת באופן שרגילים לזרוק אותו לאשפה, ולא הקצה אותו לשימוש חדש – בהיכנס שבת שבר הכלי יהיה מוקצה, מכיוון שבשלב זה ההנחה היא שהקצה דעתו מהמוקצה.

הרמ"א אומר כאן דבר מקביל. שאריות שנוצרו בשבת אינן מוקצה אם יש להן איזה שימוש (האכלת חיות הנמצאות באזור). אך שאריות שנוצרו לפני שבת שאינן ראויות לחיות שברשותו נהפכות למוקצה בכניסת השבת בליט הקצאה אחרת.

השולחן ערוך פסק כדברי הרמב"ם, שמותר לטלטל את מה שראוי לחיה ועוף מצויים, או חיה ועוף הנמצאים ברשותו. הרמ"א מבאר שלפי הב"י מותר לטלטל את השאריות הללו גם אם הן נוצרו לפני השבת, בניגוד לדברי הר"ן, ורומז בכך שאין הלכה כמותו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף כט

כל שהוא ראוי למאכל חיה ועוף המצויים, מטלטלים אותו; ואם אינו ראוי אלא למאכל חיה ועוף שאינן מצויים, אם יש לו מאותו מין חיה או עוף, מותר לטלטל מאכל הראוי לאותו המין; וא"ל אסור. הגה: ולפי זה מותר לטלטל עצמות שנתפרקו מן הבשר מע"ש אם ראויים לכלבים, דהא כלבים מצויים (ב"י, דלא כהר"ן).

ברם רוב הפוסקים דחו את דברי הרמ"א, וביארו את הר"ן כמו שהציע הבית יוסף –

ב"ח אורח חיים סימן שח אות יג

לפי עניות דעתי אין כאן מקום עיון דפשוט הוא דטעות סופר הוא וצריך להגיה רבי יהודה במקום רבי שמעון כמו שכתב בית יוסף אלא דנסתפק ואין כאן ספק

ביאור הגר"א אורח חיים סימן שח סעיף כט

דברי ב"י נכונים, שהגיה "אפילו רבי יהודה מודה"

אגב כל זאת, יש להעיר הערה חשובה על דברי רש"י על דברי הגמרא שהובאה לעיל. רש"י כתב –

רש"י מסכת שבת דף קמג עמוד א

מעבירין - בידים מעל השולחן.
עצמות - קשין, שאינן ראויין ללב.

וקליפין - של אגוזים, דלית להו לבית שמאי מוקצה.
ובית הלל אומרים מסלק את הטבלא - שיש תורת כלי עליה, אבל לא יטלטל הקליפין בידיים, כר' יהודה.

בגמרא רב נחמן הפך את השיטות שבמשנה, וביאר שבית הלל סוברים כרבי שמעון, ובית שמאי כרבי יהודה.
ברם בניסוח המשנה בית שמאי יוצאים כרבי שמעון. בשיטתם רש"י מסביר שבית שמאי התירו לטלטל
עצמות שאינם ראויים למאכל כלב. לכאורה אמירה זו עומדת בניגוד למה שלמדנו. רבי שמעון התיר לטלטל
עצמות רק אם עדיין ראויות למאכל כלב!

ב"ח אורח חיים סימן שח אות יג

יש לומר דבית שמאי כרבי שמעון ועדיף מרבי שמעון דאילו רבי שמעון לא שרי אלא מאכל בהמה ובית שמאי שרו
אפילו אינו ראוי למאכל בהמה והשתא בית הלל לא פליגי אלא בעצמות הקשים אבל בסיפא היכא דראוי לבהמה
מודו דמעביר בידיים וכל זה לא פירש רש"י אלא למשנתנו דבית שמאי כרבי שמעון ובית הלל כרבי יהודה דלא תיקשי
הלכתא אהלכתא דקיימא לן במוקצה כרבי שמעון וקיימא לן דבית שמאי במקום בית הלל אינו משנה אבל לרב נחמן
דאמר אין לנו אלא בית שמאי כרבי יהודה ובית הלל כרבי שמעון השתא ודאי איצטריך לן לפרש דעצמות וקליפין
דפליגי בהו בית שמאי ובית הלל לא מיירי אלא דחזו למאכל כלבים דאי לא חזיין קשיא הלכתא אהלכתא דבית הלל
מתירין אפילו לא חזו לכלבים וקיימא לן כרבי שמעון דבעי ראוי למאכל בהמה

הב"ח מבאר שרש"י טרח לבאר שפשט דברי בית הלל תמיד יצאו להלכה. בפשט המשנה, בית שמאי מקלים
יותר מבית הלל. מכיוון שההלכה היא שמותר לטלטל עצמות הראויות למאכל כלב, בית הלל האוסרים
לטלטל עצמות בהכרח אמרו זאת על עצמות שאינן ראויות למאכל כלב. בהכרח יוצא שבית שמאי, שאין
הלכה כמותם, התירו לטלטל את העצמות הללו, שאינן ראויות למאכל כלב.
לאחר שרב נחמן הפך את המשנה, בית הלל הם המקלים. עתה יש לבאר את המשנה באופן שבית הלל יצאו
מתואמים להלכה. לכן, בית הלל המתירים לפנות עצמות, בהכרח עוסקים בעצמות הראויות לכלבים, ובית
שמאי יוצאים כרבי יהודה, האוסר, מכיוון שהעצמות היו על הבשר שהיה מיועד לאכילת האדם.

❖ אם מותר לטלטל בשר בקר חי דחזי לאומצא, מהי מחלוקת רב הונא ורב חסדא? קושיית ותירוצי הרשב"א

רב חסדא התיר לטלטל בשר אוז חי מפני שראוי להאכל כאומצא. האם הדבר אינו נכון ביחס לבשר בקר?

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קכח עמוד א

ואם תאמר בר אווזא דוקא דרכיך אבל בשר דעלמא לא, לא היא ... דבשר בהמה נמי חזי לאומצא כדאמרין (חולין
ט"ו ב') השוחט לחולה בשבת מותר לבריא באומצא!

הרשב"א מוסיף ומקשה מהברייתא שלמדנו לעיל, בה נאמר שמותר לטלטל בשר תפל. האם הברייתא פשוט
סותרת את דברי רב חסדא?
לאור הקושיות הללו, הראשונים הציעו גרסאות אחרות בגמרא –

רי"ף מסכת שבת דף נא עמוד א

איתמר: בשר חי – מותר לטלטלה בשבת, בשר תפוח רב הונא אמר מותר לטלטלה בשבת ורב חסדא אמר אסור
לטלטלה

הרי"ף העדיף לגרוס שמדובר בבשר תפוח (מקולקל), ולא חי. כך מובן מדוע רב חסדא התיר לטלטל את בר
האווזא הראוי לאומצא, לעומת הבשר התפוח, שאינו ראוי לאומצא. ברם, כפי שראינו, בשר תפוח מחכר
בברייתא שבסוף הסוגיה. כך שאוקימתא זו פותרת רק את הקושיה הראשונה, ולא את השניה.
הרשב"א מציע מספר אפשרויות לפתרון הקושיה השניה, ולהסבר הספק מהו בשר תפוח –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קכח עמוד א

אף על גב דקתני בברייתא בשר תפוח מטלטלין אותו מפני שהוא מאכל לחיה ולא הקשו ממנה לרב חסדא, דלמא לא
הווי ידעי לה ... ועל כן נראה לי דתפוח מחמת ארס קאמר והיינו דרב חסדא דאסר דסבירא ליה דכיון דלא חזי אפילו
לכלבים דאי אכלי מיניה מיייתי, כל עצמן אינו משהה אותן לחיה כדי שלא יאכלו ממנו כלביו וימותו¹ ... וראיתי
בפירושי ההלכות לחכם ר' אבא מרי בר יוסף ז"ל דבנתפח בשבת פליגי, ורב חסדא אסר משום נולד כרבי יהודה ורב
הונא שרי כרבי שמעון דלית ליה נולד, אבל בנתפח מערב שבת לכולי עלמא שרי והיינו ברייתא

¹ יצוין שבאפשרות זו הרשב"א מעדיף להעמיד גם את הברייתא העוסקת בבשר תפוח כתפוח מחמת ארס, עיין שם

הרשב"א מציע שלוש אפשרויות –

1. באמת מדובר בברייתא העוסקת בבשר תפוח, נשוא המחלוקת, אך לא הכירו את הברייתא.
2. מדובר על בשר התפוח מחמת ארס, ולכן אין אפשרות להאכיל את הכלבים (אך חיות אחרות יכולות לאכול).
3. מדובר על בשר שהתקלקל בשבת, וחזרנו למחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון אם אפשר לשנות את הייעוד של חפץ שהשתנה בשבת.

❖ האם לטור שיטה אחרת?

הרמב"ם והשו"ע מתירים לטלטל בשר בקר בשבת מפני שחזי לאומצא. הטור נימק את הברייתא שהתירה לטלטל בשר באופן שונה –

טור אורח חיים הלכות שבת סימן שח

בשר חי, אפילו תפל שאינו מלוח כלל, ותפוח – מותר לטלטלן שראוי לכלבים. דג מלוח מותר לטלטלו, ושאינו מלוח – אסור לטלטלו, שאינו ראוי אפילו לכלבים

הטור הצדיק את היתר אכילת בשר תפל מפני שראוי לכלבים, ולא מפני שחזי לאומצא ("ראוי לאדם" בלשון הרמב"ם). היו שביארו (עיין דרישה שח יג) שיש לחלק את דבריו לשניים, והיותו ראוי לכלבים נאמר רק על הבשר התפוח. לפי שיטות אלו, דברי הטור תואמים את דברי הרמב"ם.

אם נניח שהטור חולק על הרמב"ם, כיצד מחלוקת זו תשפיע על הדיון שלמדנו באחרונים? נחזור על הראשונות –

הרמב"ם פוסק שמותר לטלטל בשר בקר חי מפני שחזי לאומצא, וכדבריו פסק בשו"ע.

הטור פוסק שמותר לטלטל בשר בקר חי מפני שניתן להאכיל כלבים.

הט"ז הקשה – מדוע רב חסדא אומר שמותר לטלטל בשר אוז חי מפני שחזי לאומצא, אם זה נכון גם ביחס לבשר בקר? לחילופין – איך הרמב"ם מתיר לטלטל בשר בקר חי על סמך חזי לאומצא אם בגמרא זה נאמר רק על בשר אוזא (ונראה שדווקא רק זה הותר)?

תשובתו היא שרב חסדא סובר כרבי יהודה, ולכן רק אוז חי שאנשים רגילים לאכול כך נחשב מוכן לשימוש במצבו הנוכחי. אמנם ניתן בשר בקר באמת אפשר לאכול חי, אבל הוא לא מוכן לכך, ולכן רבי יהודה אוסר את טלטולו. רבי שמעון, לעומת זאת, לא מתחשב בשאלה מה תכננו לעשות עם הבשר. מה שחשוב הוא שישנה יכולת שימוש כזאת. אם יש אפשרות שימוש, הוא מותר בטלטול, גם אם בפועל לא רגילים להשתמש בשימוש זה.

המג"א אומר שאם הבשר לא חזי לאכול חי, הוא מוקצה. הפוסקים ביארו שלשיטתו, גם אם ניתן לאכול את הבשר חי, אם שימוש זה אינו שימוש רגיל וצפוי, הוא אינו מוציאו מידי מוקצה.

כפי שנרמז בשיעור, לפי המג"א סביר יותר לבאר שאוכל מסוג זה, כדוגמת בשר חי, לא נחשב שאי פעם הוכן לאכילה. דינו כעצים ואבנים. גם אם ניתן להשתמש בהם, אם הם לא יועדו לייעוד מסוים מראש, הם נותרו בגדר מוקצה, גם לפי רבי שמעון. זאת בשונה מהתפיסה שמדובר באוכל שאובייקטיבית מוכן לשימוש (אכילה כאומצא, או לכלב), אך האדם בוחר לדחות את השימוש בו. תפיסה זו מתאימה יותר לשיטת רבי יהודה, האומר שבחירת האדם לייעוד את החפץ לשימוש שאינו רלוונטי בשבת הופך אותו למוקצה.

שיטה שלישית למדנו בלבוש, הסובר כי מאכל המיועד לאכילת אדם באופן מסוים מוכן לאכילתו באופן שונה, ומצדיק את טלטולו, גם אם אינו מוכן לשימוש בצורתו האופטימלית. מצד שני, אוכל המיועד לאדם, ומוכן לגמרי לשימוש לכלבים – אינו נחשב מוכן.

עתה נבחן את היחס של הפוסקים למחלוקת (האפשרית) בין הרמב"ם והטור –

לפי הלבוש – לפי הרמב"ם, מה שמיועד לאכילת אדם יהיה מותר בטלטול רק אם כעת ניתן להשתמש בו לאכילת אדם (גם אם באופן שונה מהייעוד. הטור מקל יותר, ומתיר את הטלטול גם הוא רק ראוי לאכילת כלב, למרות שהוא מיועד לאדם. לפי הלבוש יש מחלוקת בין הרמב"ם והטור, ולמעשה הוא פסק לחומרה, כרמב"ם.

לפי המג"א נראה שהמחלוקת שונה. המג"א היה אומר שהטור סובר כט"ז – כל שימוש פוטנציאלי מתיר בטלטול, גם אם יהיה בכך שינוי ממי שהאוכל היה מיועד עבורו. את הרמב"ם, לפי המג"א, צריך לקרוא הפוך מהט"ז. כוונת הרמב"ם, לשיטתו, אינה שמותר לטלטל כל בשר מפני שבדוחק ניתן לאכול כאומצא. ההיפך הוא נכון. כל בשר שרגילים לאכול כאומצא מותר לטלטל. המג"א פסק כשיטה זו – מותר לטלטל בשר חי רק אם רגילים לאכול כאומצא. לפי הט"ז, לכאורה אין הבדל משמעותי בין הטור והרמב"ם.